

Сучасний стан та проблеми

місцевого самоврядування в Україні

А. М. Нікончук

здобувач кафедри економічної безпеки
Національної академії внутрішніх справ

На сучасному етапі розвитку України як соціальної, демократичної і правової держави стан місцевого самоврядування не відповідає очікуванням суспільства, оскільки в умовах постадміністративно-ко-

У статті досліджено сучасний стан та проблеми місцевого самоврядування в Україні. Проаналізовано діюче законодавство у сфері місцевого самоврядування та запропоновано шляхи його вдосконалення.

Ключові слова: місцеве самоврядування, повноваження, компетенція.

В статье исследовано современное состояние и проблемы местного самоуправления в Украине. Проанализировано действующее законодательство в сфере местного самоуправления и предложено пути его усовершенствования.

Ключевые слова: местное самоуправление, полномочия, компетенция.

In the article the modern state and problems of local self-government are investigational in Ukraine. A current legislation is analysed in the field of local self-government and the ways of his improvement are offered.

Keywords: local self-government, plenary powers, competence.

мандної системи управління діючий державний механізм не в змозі розв'язати проблеми місцевого значення і забезпечити поступальний розвиток території.

Така ситуація має місце внаслідок недосконалого та непрорахованого розподілу по-

вноважень між державною владою загалом і місцевим самоврядуванням зокрема.

Нормативно-правовими актами, які є нормативною основою для діяльності місцевого самоврядування в Україні, передусім є Конституція України, Європейська хартія місцевого самоврядування (далі – Хартія), Закон «Про місцеве самоврядування в Україні», Закон «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», Закон «Про столицю України місто-герой Київ», Закон «Про органи самоорганізації населення», Закон «Про статус депутатів місцевих рад», Закон «Про службу в органах місцевого самоврядування» і Бюджетний та Земельний кодекси України.

Початок 90-х років ХХ ст. для України був знаковим у частині реальних намагань щодо побудови місцевого самоврядування знизу, з опорою на територіальні громади з набуттям ними реальної адміністративної свободи та фінансової автономії, проте використання громадівської теорії для регулювання суспільних відносин на місцевому рівні виявилось неефективним і в процесі вибору шляхів розвитку місцевого самоврядування більшої уваги набула державницька теорія місцевого самоврядування, основні положення якої передбачали, що носієм місцевого самоврядування є рада, яку обирає населення відповідної громади.

Конституційно-правовий аналіз розподілу повноважень між органами державної влади і місцевого самоврядування науково обґрунтований у працях українських учених, серед яких В. І. Борденюк, В. М. Кампо, В. В. Кравченко, М. П. Орзіх, Ю. М. Тодика, О. Ф. Фрицький та ін.

Конституція України 1996 року стала відправною точкою, з якої розпочалися державно-правові перетворення в Україні кінця 90-х років ХХ ст., у тому числі і в системі місцевої державної влади і місцевого самоврядування, розвиток і належне функціону-

вання якого є невід'ємною ознакою сучасної правової держави.

За весь період новітньої історії незалежної України питання функціонування місцевого самоврядування викликало значний інтерес суспільства, а оцінка стану його розвитку бажала бути кращою. Саме це надає питанню вдосконалення системи місцевого самоврядування актуальності й окреслює основні напрями його вдосконалення.

З прийняттям Конституції України актуальним стало питання щодо впровадження конституційно-правових норм у життя шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів, які б регулювали вже безпосередньо завдання і функції в процесі реалізації політики місцевого самоврядування і місцевої виконавчої влади. Результатом розв'язання цього питання стало прийняття Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», прийняття якого було результатом політичного компромісу того конкретного періоду. По суті, він став дороговказом, інструментом державного механізму в процесі впровадження в життя положень Конституції України в частині законодавчого забезпечення функціонування місцевого самоврядування в Україні, але поряд з цим він містить досить багато положень, які суперечать самій Конституції України й Хартії і які є дещо неузгодженими в частині розподілу повноважень та механізму їх фінансового забезпечення.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» досить чітко визначає сутність місцевого самоврядування, це є «гарантоване державою право і реальна можливість територіальної громади – жителів села, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України» [1].

Таке визначення дещо знижує суть самоврядування як відповідної категорії права, оскільки не зазначено, у чиїх інтересах воно

здійснюється, на відміну від Хартії, де це питання вирішене однозначно: «органи місцевого самоврядування діють в інтересах місцевого населення» [2].

Варто зауважити, що джерелом влади в Україні є весь народ, а не окрема його частина, що проживає в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці, і саме з цим пов'язано те, що місцеве самоврядування користується лише правовою, організаційною та фінансовою автономією стосовно державної влади і не є окремим різновидом влади в державі.

Закріплення в Конституції і законах України місцевого самоврядування як права територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення стало закономірним результатом пошуку суспільно-політичної та правової моделі взаємовідносин державної влади щодо проблем місцевого значення, які підлягають однозначному вирішенню.

Аналіз суті місцевого самоврядування свідчить, що воно поєднує в собі два начала – громадівське, бо базується на відповідній територіальній громаді, і державницьке, адже органи місцевого самоврядування виконують певні функції держави. Така неоднорідність зумовлена тим, що місцеве самоврядування розглядається центральною владою лише через призму необхідності розв'язання проблем місцевого значення, а не як форма територіальної самоорганізації населення з метою задоволення власних життєвих потреб.

Слід зауважити, що стратегічні питання забезпечення функціонування держави об'єктивно можуть бути вирішені лише на загальнодержавному рівні при централізованому й оперативному використанні ресурсів.

До таких питань слід віднести:

- забезпечення територіальної цілісності і незалежності держави;
- ведення єдиної правової бази;
- ведення зовнішньої державної політики тощо.

На рівні територіальної громади державою повинні бути створені умови для реалізації прав і свобод, вирішення питань медичного та соціального забезпечення, можливість одержання освіти, створення робочих місць та надання комунальних послуг.

Концентрація переважної більшості повноважень соціально-економічного розвитку та фінансового забезпечення в компетенції органів державної влади суперечить перш за все принципу субсидіарності, який закріплено в Хартії. Унаслідок цього «питання місцевого значення», які передбачені в Конституції України, не вирішуються належним чином, а сам термін потребує уточнення і чітко регламентованого фінансового забезпечення.

Окремою проблемою залишається питання розмежування повноважень між місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування (у тому числі й на рівні областей), адже в Європі зазначена практика не розповсюджена.

Таким чином серед найбільш визначальних проблем місцевого самоврядування можна назвати наступні:

- недосконалість у питанні делегування місцевими радами повноважень місцевим державним адміністраціям і навпаки, а також між різними рівнями органів місцевого самоврядування;
- нездатність переважної більшості органів місцевого самоврядування здійснювати повноваження через недостатність ресурсів, їх централізацію та віддалення від потреб громади;
- динамічне зменшення комунальної власності як матеріальної основи місцевого самоврядування;
- бюджетна система, модель якої місцеве самоврядування розглядає переважно через призму субсидювання і дотаційності.

Заслугує на увагу питання недоцільності продовження продажу комунального майна шляхом проведення приватизації за-

мість ужиття заходів щодо їх капіталізації. Адже існуюча податкова система і система міжбюджетних відносин не дає змоги місцевим радам бути самостійними в частині реалізації закріплених за ними повноважень через недостатність ресурсів для цього, а, ураховуючи, що фінансовою і матеріальною основою функціонування місцевого самоврядування є майно територіальної громади, яке динамічно продається і в недалекій перспективі буде повністю приватизоване, це відповідно ще більше зменшить надходження до бюджету територіальної громади. Як результат вони не будуть мати інструментарію для самореалізації.

Для того, щоб територіальні громади були самодостатні, необхідно забезпечити їм право мати в комунальній власності не лише рухоме й нерухоме майно, а й землю та інші природні ресурси, що перебувають на її території. Саме тоді територіальна громада отримує реальні економічні важелі розв'язання соціально-економічних проблем власних територій.

Недостатність інструментів забезпечення закріплених повноважень за територіальними громадами є причиною їх неефективності, адже такі питання місцевого значення, як соціальний захист, освіта, житлово-комунальне господарство, завжди були в зоні нарікання саме через неналежний рівень їх вирішення, недостатності їх забезпечення відповідними ресурсами.

Важливим є вироблення відповідних концептуальних підходів до вирішення вищезазначених питань, а саме: до системного та поетапного внесення змін до існуючих нормативно-правових актів України в частині регламентації діяльності органів місцевої державної влади і місцевого самоврядування та взаємовідносин між ними. Зробити це можна, внісши відповідні зміни до Законів України «Про місцеве самоврядування», «Про місцеві державні адміністрації» та Конституції України в частині, що стосується суб'єкта, на якого покла-

дено всю повноту відповідальності за стан справ на території тієї чи іншої територіальної громади.

Також необхідно внести зміни до відповідних нормативно-правових актів у сфері податкового (надання змоги територіальній громаді вводити додаткові, притаманні лише їй через економічне чи географічне розташування податки) і бюджетного (детальне регулювання процесу солідарного вирішення проблем територіальної громади і центральної влади) законодавства. Виконання зазначених заходів дасть змогу визначити природу права власності громади, усунути численні конфлікти, які сьогодні мають місце між органами місцевого самоврядування і центральною владою в частині розв'язання проблем місцевого і загальнодержавного значення.

Крім того, ці проблеми слід розв'язувати комплексно, шляхом кодифікації законодавства про місцеве самоврядування в єдину, цілісну правову базу. Зробити це можливо за рахунок ухвалення Верховною Радою України Кодексу законів про місцеве самоврядування (прийняття Муніципального кодексу тощо), у якому повинні бути зібрані воедино абсолютно всі норми, що регулюють порядок створення, діяльності, фінансового забезпечення органу місцевого самоврядування, сфери його компетенції, визначення і розподілу повноважень між ним та органами виконавчої влади тощо [3, с. 4].

Притаманним для України є те, що саме місцеві державні адміністрації реалізують внутрішню політику держави на місцях, співпрацюючи при цьому з органами місцевого самоврядування. Муніципальна політика місцевої виконавчої влади базується на правових методах її здійснення, паралельно спираючись на адміністративні важелі впливу.

Питання сфери компетенції, розподіл повноважень, їх закріплення, принципи взаємодії, ці та інші питання активно обгово-

рюються в науці адміністративного права і підлягають дослідженню на практиці, адже вони мають суттєву вагу для України і розвитку її державного механізму.

Ефективне місцеве самоврядування матиме місце в разі якісного перерозподілу повноважень з урахуванням природної компетенції, тобто компетенції, яка притаманна саме місцевому самоврядуванню.

Сучасна Конституція України передбачає делегування повноважень місцевих державних адміністрацій як органам місцевого самоврядування – виконкомам сільських, селищних і міських рад, і, навпаки, обласних і районних рад – обласним і районним державним адміністраціям. Сучасне законодавство України встановлює загальні межі такого делегування (без оцінки його вартості), а також інші форми взаємодії місцевих державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування.

Законодавчі зміни повинні врахувати необхідність створення чітко регламентованої процедури оцінки потреби для виконання функцій місцевого самоврядування при чіткому розподілі повноважень з метою уникнення дублювання і можливості виникнення компетенційних спорів, а саме:

- 1) необхідно визначити єдині для всіх територій стандарти адміністративних послуг;
- 2) виробити уніфіковані вимоги щодо оцінки об'єму необхідних ресурсів;
- 3) установити систему контролю за станом виконання відповідних повноважень з наступною оцінкою їх якості.

Ураховуючи, що засади місцевого самоврядування повинні передбачати поєднання форм безпосередньої і представницької демократії у здійсненні місцевого самоврядування, відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування перед територіальними громадами і механізми контролю з її боку, організаційно-правову й матеріально-фінансову самостійність, важливим є принцип субсидіарності у наданні громадських послуг, що передбача-

ють виконання державних функцій, балансу та гармонії інтересів місцевого самоврядування і держави.

Можливість використання принципу субсидіарності зафіксована в Хартії, яку було прийнято Радою Європи в 1985 р. і ратифіковано Україною в 1997 р.

Відповідно до положень Хартії, місцеве самоврядування бере на себе значну частину державних функцій, а держава, делегуючи свої повноваження органам місцевого самоврядування, забезпечує діяльність указаних органів ресурсами. Наша держава, приєднавшись до вищезазначеної Хартії, узяла на себе зобов'язання щодо впровадження її норм у життя, у тому числі й шляхом редагування національного галузевого законодавства.

Аналіз практики застосування норм права, що регулюють діяльність місцевого самоврядування та процесу їх реалізації, свідчить, – на практиці існують великі протиріччя в частині розподілу повноважень між органами державної влади і власне органами місцевого самоврядування.

Розв'язання цих протиріч необхідно проводити на засадах деконцентрації владних повноважень, децентралізації державного управління, об'єднання зусиль місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування, диференціації і раціонального використання ресурсів, упровадження принципу субсидіарності й солідарності в частині надання громадських послуг населенню [4, с. 277].

Упровадження зазначених кроків дасть змогу адаптувати (провести гармонізацію) законодавства України до законодавства країн – членів ЄС, у тому числі й на підставі ратифікованої Хартії.

Відповідно до статті 9 Конституції України такі документи, як Хартія, є частиною законодавства України, але процес її імплементації передбачає впровадження відповідних змін до національного законодавства України [5].

Сучасні умови в сфері правового забезпечення діяльності місцевого самоврядування в Україні фактично внаслідок недосконалого регулювання розподілу повноважень між місцевими органами державної влади і органами місцевого самоврядування унеможливають створення ефективної моделі управління територіями і передусім через нездатність органів місцевої влади і місцевого самоврядування вирішувати як проблеми суто місцевого значення, так і питання, делеговані з центру на місця. Питання соціального забезпечення (фінансування медицини, освіти), розвитку інфраструктури перебувають в стані регресу, а ті позитивні кроки, що здійснюються, мають фінансову основу, побудовану переважно на ресурсах, отриманих від приватизації комунального майна, якого з кожним роком залишається дедалі менше.

Відповідній території – регіону притаманні єдність з географічної точки зору, населення якого намагається зберегти та розвинути свою самобутність з метою стимулювання культурного, економічного й соціального прогресу [6, с. 43].

Питання забезпечення ефективного делегування повноважень є досить важливим і повинно вирішуватись не тільки на рівні органів місцевого самоврядування, а й на рівні центральних органів державної влади, адже саме від суб'єкта, що делегує, залежить те, наскільки об'єкт (предмет) делегування матиме змогу забезпечити цілісність і якість виконання поставлених завдань.

Європейська практика місцевого самоврядування передбачає якісну співпрацю між центральною владою і місцевою громадою в особі її місцевих представницьких органів, в Україні, навпаки, досить часто виникають системні протиріччя між головою тієї чи іншої державної адміністрації, що призначається Президентом, і місцевою радою як представницьким органом населення відповідної територіальної громади, що створює передумови для бороть-

би за фінансові ресурси, і процесом їх використання [7, с. 13].

Побудова самостійного та самодостатнього місцевого самоврядування в Україні можлива шляхом проведення децентралізації влади, проведення якої сьогодні ускладнюється «політичними та економічними» передумовами, а останні кроки в державно-політичному житті країни свідчать, навпаки, про централізацію повноважень з боку центральної влади. З одного боку, це можна розглядати як об'єктивний процес ствердження власної державності, з іншого – як суб'єктивну зневіру в можливості демократизації суспільства «знизу» [8, с. 42].

Початок 90-х років у частині розвитку місцевого самоврядування був характерним наявністю відповідних позитивних імпульсів щодо розвитку місцевого самоврядування, але наступні кроки, відповідні результати нормотворчої діяльності не дали змоги зробити його реальною місцевою владою, підмінивши спочатку інститутом «представника Президента», а пізніше «Голови державної адміністрації», що, в свою чергу, часто призводило до конфліктних ситуацій між ними на місцевому рівні [9, с. 10].

Існуючі проблеми стали об'єктом уваги Конгресу місцевої і регіональної влади Європи (КМРВЕ) у Рекомендації 102 (2001 р.) щодо небажання України реформувати систему державної влади шляхом децентралізації її повноважень на користь територіальних громад на основі принципу субсидіарності [10, с. 6].

Вважаємо, що в центрі цієї реформи має бути особа, яка з територіальною громадою і органами державної влади повинна брати участь у вирішенні проблем, які їх турбують.

Утілення реформи повинно передбачати децентралізацію владних повноважень шляхом передання значної частини управлінських функцій безпосередньо на місця: у територіальні громади та органи регіонального рівня місцевого самоврядування, яким

повинна бути надана законодавча можливість створювати власні виконавчі органи і коли з перерозподілом повноважень одночасно повинен здійснюватися перерозподіл ресурсів між центром і органами місцевого самоврядування на користь останніх. Адже саме ресурси повинні стати матеріальною основою їх діяльності.

Для досягнення поставленої мети слід передусім розв'язати питання законодавчого забезпечення процесу децентралізації влади і перерозподілу повноважень з центру на місця. Ці питання перебувають у площині законодавчого регулювання процесу становлення територіальних громад і конкуренції компетенції місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування передусім у частині забезпечення матеріально-фінансової основи їх діяльності.

Для бюджетів органів місцевого самоврядування необхідно передбачити закріплені доходи, що дасть змогу місцевим громадам стимулювати власну нормотворчу діяльність у частині створення належних та інвестиційно привабливих умов з метою збільшення бази оподаткування.

Окремої уваги заслуговує питання законодавчого вдосконалення механізму здійснення міжбюджетних відносин як між органами місцевого самоврядування, так і між ними та органами державної влади, особливо в частині дотування і субсидювання повноважень, що передані на місця.

Рівень фінансового забезпечення делегованих повноважень повинен відповідати реальній можливості їх здійснення, а власні повноваження (ті, що закріплені законом і не є предметом делегування) повинні відповідати загальнодержавному рівню вимог до них.

Власні повноваження органів місцевого самоврядування повинні забезпечуватися перш за все захищеними джерелами їх надходження і вплив на рівень яких мають виключно органи місцевого самоврядування.

Вважаємо, що одним з таких кроків є надання права органам місцевого самоврядування вводити місцеві податки і збори, їх розміри і порядок збору шляхом внесення відповідних змін у національне законодавство щодо порядку адміністрування місцевих податків і зборів.

Дотації вирівнювання, субвенції, інші трансферти повинні надходити лише в рамках середньострокового чи довгострокового планування, у тому числі з використанням програмно-цільового методу.

Починаючи з 1997 року, при органах державної влади утворювалися консультативно-дорадчі та координаційні органи для вироблення пропозицій щодо розроблення концепції реформи адміністративно-територіального устрою України, удосконалення механізму взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування.

При Президентові України в різні роки функціонували: Державна комісія з проведення в Україні адміністративної реформи, Комісія з питань адміністративно-територіального устрою, Координаційна рада з питань місцевого самоврядування, Національна рада з узгодження діяльності загальнодержавних і регіональних органів та місцевого самоврядування, Національна рада з питань державного будівництва, місцевого самоврядування і регіонального розвитку, Національна рада з питань державного управління та місцевого самоврядування, Рада міських голів, Національна рада з питань взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, 9 квітня 2010 р. Президентом України було утворено Раду регіонів [11].

Окремо слід відмітити низку науково-дослідних та громадських організацій, які ефективно сприяють реформі місцевого самоврядування в Україні, а саме: Фонд сприяння місцевому самоврядуванню, Асоціація міст України, Асоціація сільських та селищних рад, Українська асоціація місцевої та регіональної влади. У своїй діяль-

ності ці організації вносять пропозиції щодо формування ефективної системи управління на рівні місцевого самоврядування.

З метою оптимізації процесу управління на рівні Кабінету Міністрів України в частині реалізації державної регіональної політики та впровадження реформи місцевого самоврядування у 2007 р. було утворено Міністерство регіонального розвитку та будівництва України (далі – Мінрегіонбуд) [12].

Серед завдань Мінрегіонбуду передбачено: підготовку і внесення пропозицій щодо деконцентрації та децентралізації повноважень центральних і місцевих органів виконавчої влади, а саме: оптимізацію структури місцевих органів виконавчої влади; удосконалення механізму регулювання відносин «центр – регіони», адміністративно-територіального устрою України, правових, економічних, організаційних та інших засад розвитку державного управління і місцевого самоврядування; поліпшення роботи з надання місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування адміністративних послуг населенню [13].

У процесі виконання вищезазначених завдань Мінрегіонбуд здійснює заходи з узагальнення матеріалів та адаптації зарубіжного досвіду реформ місцевого самоврядування до українських реалій, що перебувають на стадії розробки концепції: реформи адміністративно-територіального устрою України; місцевого самоврядування; державної регіональної політики; проекту закону України «Про засади державної регіональної політики».

Мінрегіонбудом було створено модель нового територіального устрою України з відповідними розрахунками, запропоновано перспективні межі територіальних громад, розроблено концепцію реформи місцевого самоврядування, у якій було відображено цілі та організаційні заходи, які необхідно вжити для сталого розвитку місцевого самоврядування в Україні [14].

Незважаючи на всі відомчі погодження, з політичних причин цей проект концепції не був ухвалений Кабінетом Міністрів України, а законопроект «Про засади державної регіональної політики», поданий 01.06.2010 р. і зареєстрований за номером 6462, і досі перебуває на розгляді у Верховній Раді України.

На жаль, законодавцем не передбачено впливу системи місцевого самоврядування на систему органів державної влади як важливого елемента механізму їх взаємодії. Вирішення цього питання дасть змогу реалізувати права і законні інтереси територіальних громад та призведе до формування стабільної основи у взаємному доповненні одне одного, адже саме від місцевого самоврядування залежить рівень сприйняття населенням політики державної влади. Необхідно забезпечити впровадження механізмів активного впливу органів місцевого самоврядування на органи державної влади з метою забезпечення виконання державою передбачених законом обов'язків.

Доцільним вважаємо введення права вибору для органів місцевого самоврядування щодо повноважень у тій чи іншій сфері суспільного життя, яке б при незабезпеченості фінансовими ресурсами того чи іншого напрямку роботи передбачало можливість відмови від адміністрування відповідної сфери з боку органу місцевого самоврядування.

Аналіз реформ постсоціалістичних країн свідчить, що децентралізація відіграє важливу роль у процесі демократизації суспільства. Цей процес потребує чіткого розуміння його суті, адже він є дотичним до різних сфер суспільного життя. Підвищення ефективності управління на різних рівнях влади за допомогою децентралізації є важливим завданням у процесі побудови сучасної держави.

Дуалізм влади, який сьогодні існує в Україні в частині вирішення проблем місцевого значення і виконання функцій держави

на місцях можливо врегулювати шляхом удосконалення законодавства, що надасть громаді право формувати власні виконавчі органи та механізми контролю за власними фінансами як інструмент виконання повноважень. Іншим кроком повинна бути реформа бюджетної системи, оскільки місцеве самоврядування, яке не отримує бюджетних призначень і повноважень, буде неякісним.

Деконцентрація і децентралізація влади шляхом перерозподілу повноважень на рівні місцевого самоврядування обов'язково повинні супроводжуватися правовим все-

обучем, упровадженням різноманітних громадських проектів, установленням довірчих відносин між населенням, органами місцевого самоврядування і органами державної влади.

Ураховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що місцеве самоврядування і державна виконавча влада наділені суверенітетом, але провідна роль належить державі, і саме її органи визначають політику місцевого самоврядування як їх похідні від себе, створюючи належні умови для ефективної їх діяльності.

Список використаної літератури

1. Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 р. // Офіційний вісник України. – 1997. – №25. – С. 20.
2. Європейська хартія про місцеве самоврядування // Місцеве самоврядування. – 1997. – №1-2.
3. *Антоньєва Г.* Коли місцеве самоврядування в Україні стане реальністю? // Голос України. – 12.12.2000. – №229. – С. 4.
4. *Пухтинський М., Толстоухов А.* Нова парадигма місцевого і регіонального розвитку // Муніципальний рух: новий етап розвитку. Матеріали VII Всеукраїнських муніципальних слухань «Муніципальний рух в Україні – 10 років розвитку» (6 – 8 вересня 2001 р., м. Бердянськ). – К.: Логос, 2002. – С. 271-285.
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 9.
6. *Нижник Н. Р., Керецман В. Ю.* Реалізація регіональної політики в контексті європейської інтеграції України // Правові проблеми реформування регіональної влади: Матеріали наук.-практ. конференції (м. Харків, 12.04.2002 р.) / За ред. проф. Ю. П. Битяка. – Харків: НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Академії Правових наук України, 2002. – С. 43-46.
7. *Домбровський О.* Не «під себе», а задля розвитку громад // Урядовий кур'єр. – 2003. – 9 квіт. – С. 13.
8. *Лаврик В.* Місцеве самоврядування в Україні: більше запитань, ніж відповідей // Право України. – 1999. – №7. – С. 42-43.
9. *Матвієнко А.* Розумна регіональна політика та місцеве самоврядування – запорука гідного майбутнього // Голос України. – 2003. – 15 квіт. – С. 10.
10. *Нагребецька І.* Підмурівки європейської демократії: погляд зі Страсбурга // Урядовий кур'єр. – 2003. – 31 трав. – С. 6.
11. Про раду регіонів: Указ Президента України від 9 квітня 2010 р. // Урядовий кур'єр. – 2010. – № 68.
12. Про утворення Міністерства регіонального розвитку і будівництва України і Міністерства з питань житлово-комунального господарства України: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2007 р. // Урядовий кур'єр. – 2007. – № 44.
13. Деякі питання Міністерства регіонального розвитку та будівництва України: постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 р. // Урядовий кур'єр. – 2007. – № 98.
14. Про схвалення Концепції реформи місцевого самоврядування: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 липня 2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – №60. – С. 50.